
Marginaal: Armoede en gettovorming in Nederland

Lodewijk Brunt en Jan Godschalk

Tot voor kort, wanneer je in Nederland opmerkte dat er een armoedeprobleem bestond, was de reactie maar al te vaak: kom, kom, armoede, sprookjes. Het was voor velen onvoorstelbaar dat in deze rijke naoorlogse samenleving nog armoede zou kunnen bestaan. Er was toch een verzorgingsstaat met uitstekende sociale voorzieningen, misschien wel de beste van de hele wereld. Men wilde wel toegeven dat er minima bestonden, 800.000 'meerjarige, echte minima', maar daar werd dan gelijk aan toegevoegd dat de overheid met eenmalige uitkeringen en met een zorgvuldige indexering ervoor zorgde dat deze mensen niet onder de bestaansgrens terecht zouden komen.

De manier waarop de wetenschap geprobeerd heeft deze ongelovige burgers tot andere gedachten te brengen, is maar zelden succesvol geweest. Met voorzichtige, genuanceerde benaderingen werd het grote publiek niet geraakt en wanneer met grof geschut werd geschoten, schoot men doorgaans over zijn doel en oogstte men hooguit ongelof. Zo zag de man in de straat verhalen over verarmde bijstandsmoeders vaak als oninteressante curiosa, terwijl economische studies waarbij Nederland op een armoedecijfer van tussen de 15 en 20 procent kwam, werden afgedaan als overdreven. Toch is het werk van beide groepen onderzoekers, de microbenadelaars en de macrobenadelaars, van groot belang om tot een beter begrip te komen van de ervaringen van degenen die moeten leven aan de onderkant van de sociale hiërarchie van de Nederlandse verzorgingsstaat. Van de ervaringen van degenen die aangeduid worden als de 'moderne armen'.

Nederland telt, afhankelijk van de definitie die men hanteert, 10 tot 17 procent armen, voornamelijk samengesteld uit bijstandsmoeders, bejaarden, werklozen en arbeidsongeschikten. Want die vormen het leeuwendeel van de uitkeringsgerechtigden en hieruit worden de armen in de eerste plaats gerecruteerd. Tussen 1960 en 1985 is het aantal uitkeringsgerechtigden toegenomen van 1.316.000 tot 3.522.000. De verhouding actieven – niet-actieven is daardoor in sterke mate verslechterd. Stonden in 1960 tegenover 1 uitkeringsgerechtigde nog 3,7 werkenden, in 1985 stond tegenover 1 uitkeringsgerechtigde 1,5 werkenden. Sinds 1985 zijn aan dit leger van niet-actieven nog 246.000 personen toegevoegd, voornamelijk als gevolg van de voortgaande vergrijzing van de bevolking. De

werkloosheid is sinds het midden van de jaren tachtig sterk afgenomen, maar een groot deel van die afname is het gevolg van een manipuleren met definities en cijfers. Zeker is dat het aantal langdurig werklozen constant is gebleven en hier komen veel nieuwe armen uit voort. Wie langdurig werkloos is, verschuift immers naar steeds ongunstigere regelingen, die lagere uitkeringen bieden. De zwaarst getroffen groepen zijn hier de etnische groepen, die plaatselijk werkloosheidspercentages van 30 tot 40 procent kennen. Voor een belangrijk gedeelte zijn de armen in de grote steden geconcentreerd. Volgens officiële schattingen zou de bevolking van Amsterdam, bij voorbeeld, voor een kwart uit 'minima' bestaan.

Gezien deze ontwikkelingen is het niet verwonderlijk dat er de laatste jaren steeds meer sociaal-wetenschappelijk onderzoek plaatsvindt naar de achtergronden en de aard van armoede. Net als Harrison (1983) in Engeland, hebben Schuyt en de zijnen (Schuyt en anderen 1989; Engbersen en anderen 1987; Engbersen 1990) zich hier bezig gehouden met de vraag wat armoede betekent voor het alledaagse bestaan. Het blijkt in vele gevallen een tocht langs de afgrond te zijn. Steeds bestaat de kans dat er onverwachte uitgaven gedaan moeten worden, voortdurend worden de dagen geteld tussen de ontvangst van de bijstandsuitkering en de noodzaak te betalen voor voedsel, kleding of de huur. Voor velen is dit demoraliserend: ook al doe je nog zo je best, steeds opnieuw kom je in de problemen. Op dat moment lijkt zich een neerwaartse spiraal in gang te zetten. Een eerste fase is die van wat in de Engelse vakliteratuur '*fuel poverty*' wordt genoemd: doordat mensen niet meer in staat zijn voor gas en elektriciteit te betalen, worden ze van warmte en licht afgesloten. In de grote steden in Nederland gaat het hierbij om duizenden gevallen. Een volgende fase treedt in bij een sterk opgelopen huurachterstand, waarbij mensen het risico lopen uit hun huis te worden gezet. Sommigen laten het niet zo ver komen, maar verdwijnen voor het zover is. Als de deurwaarder zich bij de woning vervoegt, blijken ze 'met de noorderzon' te zijn vertrokken. Van Kempen en Teijmant (1989) hebben enkele van deze 'noorderzonners' weten te achterhalen. Soms hebben ze enorme schulden opgebouwd, die onmogelijk kunnen worden terugbetaald. Ze zijn op de vlucht, en houden zich zo goed en zo kwaad als het gaat schuil voor het leger schuldeisers dat hen achtervolgt. Een laatste fase wordt ten slotte bereikt als mensen have en goed achterlaten en zich voegen bij het groeiend aantal 'thuislozen' en 'zwerwers' dat de straten, stegen en pleinen van de grote stad als permanente domicilie heeft gekozen. Volgens recent onderzoek omvat deze categorie momenteel zo'n 30.000 mensen in Nederland.

Armoede heeft psychische en sociale gevolgen. Hoe omstreten het begrip 'cultuur van de armoede' ook mag zijn, steeds opnieuw laten onderzoekers zien dat mensen in behoeftige omstandigheden door bepaalde levensstijlen worden gekenmerkt. In zijn onvolprezen studie over Washington, DC spreekt Howell (1973) van een overmatig gebruik van alcohol en drugs, instabiele relaties, een cynische

kijk op de wereld, gewelddadigheid en een extreem individualisme. Wilson, die in de Verenigde Staten de term 'underclass' introduceerde, zou het begrip 'cultuur van de armoede' liever inwisselen voor het begrip 'social isolation', omdat het in een soort getto geplaatst zijn sterker bepalend is voor de beleving en de continuering van armoede dan de specifieke cultuur van deze 'klasse'. In het genoemde onderzoek van Schuyt c.s. wordt dit sociale isolement ook voor Nederland naar voren gebracht als het meest pregnante kenmerk van de moderne armoede.

Een centraal punt van discussie bij de studie van armoede betreft de vraag of sommige bevolkingscategorieën sterker door armoede getroffen worden dan andere. Enkele jaren geleden werd in dit verband veel ophef gemaakt van de 'feminisering' van de armoede. De laatste tijd wordt steeds meer aandacht getrokken door wat men de 'verkleuring' van de armoede zou kunnen noemen: is er bij sommige etnische groepen meer sprake van een concentratie van armoedeverstrijdingen dan bij andere? In de voor u liggende aflevering van de *Sociologische Gids* vormt dit een belangrijk thema. Na een algemene introductie tot het verschijnsel van de armoede door Godfried Engbersen, volgen drie bijdragen waarin uitvoerig wordt stilgestaan bij de kwestie van gettovorming in de Nederlandse samenleving. Tijdens het NSAV-congres over armoede (november 1989), waar deze bijdragen voor het eerst gepresenteerd werden, kwamen ook andere invalshoeken aan de orde. Bij onze keuze hebben we de voorkeur gegeven aan een thema dat de Nederlandse publieke opinie op dit moment het meest lijkt bezig te houden.

Literatuur

- Engbersen, Godfried e.a., *Moderne armoede. Overleven op het sociaal minimum*. Stenfert Kroese, Leiden/Antwerpen 1987.
- Engbersen, Godfried, *Publieke bijstandsgeheimen*. Stenfert Kroese, Leiden/Antwerpen 1990.
- Godschalk, Jan, *Poverty in modern western society*. Monteforte Consultation, West-European Network, 1990.
- Harrison, Paul, *Inside the Inner City. City Life under the Cutting Edge*. Penguin Books, Harmondsworth 1983.
- Howell, Joseph T., *Hard living on Clay Street. Portraits of Blue Collar Families*. Doubleday, Garden City, NY 1973.
- Kempen, Eva van, en Ineke Teijmant. Met de noorderzon vertrokken. Huisuitzettingen in Lelystad. In: *De andere stad. Achter de façade van de nieuwe stedelijke vitaliteit*, Frank Bovenkerk en Lodewijk Brunt (red.). Centrum voor Grootstedelijk Onderzoek, UvA en Willem Pompe Instituut, RUU, Amsterdam/Utrecht 1989, p.205-227.
- Nota Inkomensbeleid 1991*, Tweede Kamer, vergaderingen 1990-1991, 21806 nrs. 1-2. *Rapportage Arbeidsmarkt 1990*, Den Haag (Ministerie van SoZaWe).
- Schuyt, Kees, e.a., *Een tijd zonder werk. Een onderzoek naar de levenswereld van langdurig werklozen*. Stenfert Kroese, Leiden/Antwerpen 1989.
- Wilson, William J., *The Truly Disadvantaged*, University of Chicago Press, Chicago 1987.